

ETRE PLOUGOUSKANT HA LANDREGER : ETRE GERIADUR HA GRAMADEG !

Randoniñ a reer abaoe pell zo o lâret eo ar C'hatolikon ar geriadur brezhoneg moulllet koshañ, met ivez ar geriadur galleg moulllet koshañ. Marteze ! Kompliketoc'h evit se eo, moarvat !

En Landreger, e 1499, e oa bet moulllet evit ar wezh kentañ. Div wezh all e vo adembannet (gwellaet ivez) etre 1499 ha 1521. Hag evel ma oa bet lakaet ar stumm koshañ er gouloù a-raok 1500, e vez graet un « inkunabla » anezhañ. Ha war ar marc'had hon eus un dornskrid eus 1464. Bern war vern e weler, memes tra, n'eo ket dister memor ar C'hatolikon.

Katolikonoù all zo bet, e meur a yezh : ar ger katolikon zo eus familh ar ger katolik, ha n'eo ket un afer relijion, nann, un afer a dalvoudegezh hollek. Diwar ar gregaj καθολικόν « (ar pezh zo) hollek, hollvedel » e teu. Sede emañ e-barzh ar pep retañ da c'hoût evit studieren ar c'houlz kozh-tiar-se. Kloer a veze graet dioute hag ar re-seoù o devoa da c'hoari etre brezhoneg, yezh ar pemdez ha hini sevenadur ar vro, al latin, yezh ar sevenadur klasel, hag ar galleg, yezh ar velestradurezh, hini an Dug a oa staliet mat e Breizh-Uhel. Teiryezhek, ya, met ne oa ket ar memes statud gant an teir yezh ! D'ar c'houlz-se, ar brezhoneg a oa trec'h, hag a-bell !

Hag ar galleg zo e-barzh eta ? Jean-Pierre Chauveau en deus diskouezet splann n'eo ket galleg-galleg ar galleg zo er C'hatolikon... Nann 'vat, un doare galleg a rene e Breizh-Uhel, ur galleg gant perzhioù zo eus ar pezh zo anvet gallo herie. Hep bezañ gallo da vat ! Ma, e Kustum Kozh Breizh e kaver ar memes doare galleg ivez. En un doare souezhus (pe n'eo ket ?) e teu ar galleg-se da vezañ muioc'h-mui galleg-galleg da vare Anna Vreizh... Normalizadur !

Ha neuze petra eo ar C'hatolikon ? Ur geriadur ? Ya, met se zo ar sell zo ganimp en dez a herie. Kalz muioc'h evit se, un dra n'eo ket bet merket mat a gav din : teir yezh ne sinifi ket eo skeudenn ur gevredigezh teiryezhek. Er c'hontrol : d'ar c'houlz-se e oa unyezhek an dud, war bouez un dornadig. Bezañ e ranker pouezañ ur wezh ouzhpenn e oa statudoù disheñvel gant ar yezhoù ! En krec'h tout e oa ar brezhoneg, se a lak sklaer perak eo ar brezhoneg ar yezh kentañ er C'hatolikon !

Un diell sokioyezehoniell a-gentañ troc'h, evel ma lavar tud zo er skolioù-meur.

Sede zo un diell all, ken pouezus all, deut dimp dindan stumm un dornskrid gwall vuturniet, a-dammoù, kavet en keinadur ur renabl ganedigezhioù eus Plougouskant.

Studiet pizh eo bet gant Gwenaél an Dug (1951-2006), migon kozh din aet kuit kalz re abred.

Gouvezet en devoa lenn an tammoù-se gant skiant ha poell. Dornskrid ur c'hramadeg, pe ur yezhadur latin dre ar brezhoneg. An anv Donoed roet dezhi, d'ar c'hramadeg-se, a deu eus anv ar yezhadurour Aelius Donatus (Donat e galleg) en devoa savet an Ars grammatica. Se a oa er pevare kantved. Lod a lavar e oa o tont eus Afrika an Norzh, hag en dije bet Jerom evel skoliad.

Amañ daou c'her, **aval** ha **bihan** (ra vin digarezet !) tennet diouzh tri stumm ar c'hatolikon moulllet : Ca (1499), Cb (tro 1510) ha Cc (1521). Un doare da welet pegen talvoudus eo Cb, gant kalz muioc'h a frazennoù pe lavarennoù. Cb zo, evit gwir, ur gwir geriadur brezhoneg gant skouerioù !

aval

Ca **Aual**. g. *pomme*. l. hoc pomum. mi. Inde // hoc pomulum li. diminutivum. g. *petite pom* // me Item hoc pomarium rii. g. le lieu. ou len // garde les pommes Item hoc pommerium rii. g. // pomier Item hoc pomellum li/ g. *iardrin habum* // dant de pomes. Idem pometum ti/ Item hic // pomilio onis. g. marchant de pomes Idem // hic pomo omis. Item hoc malum li/ g. *pome* // grenade Idem malogranatum ti Item hoc ma // lomellum li/ g. vne maniere de pome doull // ce comme miel. Item hec malomellus li. cest / larbre dicelle pome.

Cb **Aual**. g. *pomme*. l. hoc pomum : mi. Inde // hoc pomulum li. dimi. gal *petite pomme*. // bri. **aua** **bihann**. Item hoc pomarium : rij. // gal. le lieu ou len garde les pommes. bri. // **an lech ma mireur an aualou**. Item hoc pom= // merium rij. g. pomier. b. **guezenn aual**. Item // hoc pomellum li. g. *iardrin habundant de pom=* // mes. b. **vergez aualou**. Idem pometum ti. Item // hic pomilio onis. gal. marchant de pommes. // b. **marchadour da aualou**. Idem hic pomo/ // onis. Item hoc malum li. g. *pomme grenade*. // b. **aua** **grenadenn**. Idem malogranatum ti. // Item malomellum li. g. vne maniere de // *pomme douce comme miel*. bri. **aua** **doucc**. // Item hec malomellus li. cest labre dicelle // *pomme*. b. **guezenn aualou puer**.

Cc **Aual**. gal. *pomme*. la. hoc *pom*= // *mum* mi. Unde *pomulum* li // di. g. petite *pomme*. b. **aualyc**. Item // hoc *pomarium* rij. g. le lieu ou len // garde les *pommes*. bri. **an lech ma // mireur an aualou**. Et hoc *pome* // *rium* rij. g. *pommier*. b. **guezenn aual**. // Item hoc *pomellum* li. g. iardin ha= // bundant de *pommes*. b. **vergez aua // lou**. Idem *pometum* ti. Et hic *pomi* // lio / is. g. marchand de *pommes*. bri. // **marchadour da aualou**. Idemhic // *pomo* / is. Et hoc *malum* li. g. *pomme* // *grenade*. b. **aual grenadenn**. Idem // *malogranatum* ti. Item hoc *malo* / *mellum* li. g. *pomme* douce. bri. **aual // puer**. Et hec *malomellum* liest ar= // bo : in qua crescit talis fructus.

bihan

Ca **Bihan**. g. petit. l. *exiguus* / a / um. et com // paratur *exiguus* magis *exiguus* *exiguus* // *simus* petit *plus* petit *trespetit*. Idem par= // *uus* *parua* *paruum*. et comparatur *paruus* // *minor* *minimus*. petit *maindre* *trespetit*. // Item hec *minoratio* / *onis*. g. *amaindrissen*= // ce. b. **bihanidigaez** Item *minime* *aduerbi* // um. g. *petitement*. Item *minor* / as ac. σ // g. *amenuser* *appeticier*. b. **bihanhat**. Item // *minuatim* *aduerbium*. g. petit a petit Item // *minute* *aduerbium*. g. *minuement* Item mi // *nuo* / *nuis* / *ui* / *ere*. g. *amendir* Item hec mi // *nuta* / *te*. g. petite *piece*. b. **pezic bihan** Item // *minus* *aduerbium*. g. *moins*. Item *modico* // as / *au* / *are* ac. σ . g. *appeticier*. Item *modi* // *cus* / *ca* *cum*. g. petit Item *modicitas* / *tis*. ga. // *petitesse*. b. **bihannez** Item *modice* *aduer*. g. // *petitement* Item *modicus* *aduer*. Item *perpau* // *cus* / *ca* / *um*. g. *moult* petit Item *pusimus* / a / // um. g. petit Item *pusillus* / a / um. ga. petite // *coprise* Item *perpaucus* / *ca* / *cum*. g. *trespetit* // Item vide in **nebeut**

Cb **Bihan**. g. petit. l. *exiguus* / a / um. et com // paratur *exiguus* magis *exiguus* *exiguus* // *simus*. g. petit / *plus* petit / *trespetit*. b. **bihan // bihanoch an bihanaff**. Idem *paruus* / *ua* // *uum*. et comparatur *paruus* *minor* / *minimus*. // Item hec *minoratio* / *onis*. g. *amaindrissance* // b. **bihanidigaez**. Item *minime* *ad* g. petite // *ment*. b. **da bihanaff**. Item *minor* / as ac. ge. // g. *amenuser*. *appeticier*. b. **bihanhat**. Item // *minuatim* *ad*. g. petit a petit. b. **a neubet en // neubet**. Item *minute* *ad*. Item *minuo* / *nuis* // *ui* / *ere*. g. *amendir*. b. **bihanhat**. Item hec mi= // *nuta* / *te*. g. petite *piece*. b. **nebeudic**. Item // *minus* *ad*. g. *moins*. b. **da bihanaff**. Item *mo*= // *dico* as. ac. g. *appetisser*. b. **bihannat**. Item // *modicus* / *ca* / *cum*. g. petit. b. **byhan**. Item *mo*= // *dicitas* *tis*. ga. *petitesse*. b. **bihannez**. Item // *modice* *aduer*. g. *petitement*. b. **ez bihan** Item // *modicum* *ad*. Item *perpaucus* / *ca* / *cum*. ga. // *moult* petit. b. **bihanic**. Item *pusimus* / a / um // g. petit. b. **bihan**. Item *pusillus* / a / um. Item // *perpaucus* / *ca* / *cum*. g. *trespetit*. b. **quen bi= // han**. Item vide in **nebeut**.

Cc **Bihan**. g. petit. l. *exiguus* // a / um : et comparatur // *exiguus* / magis *exiguus* *exiguus* // *mus*. Idem *paruus* / a / um. et comparatur // *paruus* / *minor* / *minimus*. Et hec mi // *noratio* / *nis*. g. *amaindrissance*. b. // **bihanidigaez**. Et *minime* *ad* . g. // *petitement*. b. **da bihanaff**. Item mi // *noro* as/ ac. ge. g. *appeticier*. b. **bi // hannat**. Et *minuati* : et *minute* *ad*. // Item *minuo* / *is* / *ui* / *ere*. g. *amendir* // b. **bihannat**. Et hec *minutate*. Item // *minus* *ad*. Et *modico* *das* ac. σ nis // g. *appetisser*. b. **bihannat**. Item *mo* // *dicus* *ca* *cum*. g. petit. b. **nebeut**. Et // hec *modicitas* *tatis*. g. *petitesse*. bri. // **bihanez**. Item *modice* : et *modicum* // *ad*. Et *perpaucus* *ca* *cum*. g. *moult* pe= // *tit*. b. **bihanic**. Item *pusillus* / *la* / *lum* // Et *perpaucus* *ca* *cum*. g. *trespetit*. bri. // **quenbihan**. Vide in **Nebeut**.

Hag amañ deroù an Donoed, diwar labour eilskrivañ Gwenaël an Dug :

[Pet niuer a nomen so ? dou. Pere ind-i ? an singular, an puler. An]

[singular a comps a un tra ehunaff, euel dicitur :]

[magister, a]n maest, an pu[ler a comps a lies]

[traezou] eueuldicitur : *magistri*, an maest.

[Pet figur so en nomen ?] diu. Pere indi ? an simple,

[an compot ; an sim]ple *acomps* *atra* simple eueuldicitur :

[decen]s ; an *compot* *acomps* *atra*

[compodet euel]dicitur : *indecens*. Pe en pet manyer

[euez guret an]guir *compot* ? en peuar. Pe en

[re ? gu]ez effez guret adou anterin eueuldicitur :

[suburbanus] ha guez arall adou corru[m]pet

[eueuldicitur : *efficax*], *municeps*, ha guez aral aung

[anterin hac u]ng *crumpet* eueuldicitur : *inertus*, *insulsus*,

[ha guez ara]l aung *crumpet* hac un tra anterin

[euldicitur : nugi]gerulus ha guez aral alies
[corrumpet] euldicitur : inexpugnabilis, imperterritus.
[Pet cas e]n nomen ? huec. Pere indi ? an nominatiff,
[an genitiff], an datiff, an actusatiff, an uocatiff,
[an ablatiff]. An nominatiff dirac an uerbe personel
[ ] et hac ez dezreu an comps.
[ ] an g]enitiff perhennecat ara euel
[magistri] eus an maest. voar trabet an
[ ] uñaff tra... e... dezreu ara

Evel just an Donoed zo ur c'hramadeg latin... dre ar brezhoneg : met ar brezhoneg eo ar yezh displegañ, ar yezh a servij da gompren al latin. Ha gant se e profit ar brezhoneg eus ar statud-se. Gwenael an Dug en devoa diskouezet zo un darempred sklaer etre an Donoed, hag ar C'hatolikon. N'int ket bet savet gant ar memes den, pe ar memes tud, met emaint en un hengoun skolioù boutin etreze : ret eo merkañ e kaver ar memes faziou treñ diwar al latin. Met nebeud-nebeud zo, evit lâret gwir.

Gwenael an Dug a soñje e teue marteze dornskrid an Donoed diwar ur c'holaj bennaket. Met a-walc'h soñjal e oa c'hoazh d'ar c'houlz-se un toullad skolioù « war ar maez », war batrom ar pezh a gaved e lec'h all ivez (Iwerzhon da skouer). Ar maezioù ne oant ket lec'hioù hep skolioù, er c'hontrol. Ur rumm anezhe, ar skoldioù, a gaver un tammig e pep lec'h, morse en kreiz ar c'hêrioù, tost dezhe a-wezhioù d'ar gwellañ. N'hon eus na roll na programm ar skolioù-se, met diouzh ar pezh zo bet produet etre ar XV^{vet} hag ar XVII^{vet} kantved e ouvezomp e veze kelennet an oberennoù latin klasel, Virjil (Vergilius) a oa unan anezhe, al lennegezh klasel, alese anvioù istor Troia (Hektor, etc.), a gaver e meur a oberenn moulet, hag evel just an doare ispisial da sevel gwerzioù. Ar pezh zo anvet sistem an enklottenoù (lakaat klotañ ar sonioù en diabarzh ar gwerzennoù), ur sistem kompliket war a seblant, met pinvidik ha kaer, hag a lak ar yezh da vont war-du an uhel.

An Donoed hag ar C'hatolikon zo bet binvioù a-bouez evit diazezañ ur c'helenn da sikour lakaat hon lennegezh da vleuniañ en liorzhennegezhioù klasel Europa.

Herve Bihan

Levrlennadurezh

1 – Donoed

https://www.persee.fr/doc/ecelt_0373-1928_1975_num_14_2_1552

https://www.persee.fr/doc/ecelt_0373-1928_1979_num_16_1_1632

Diwar-benn Donat :

https://www.persee.fr/doc/dirht_0073-8212_1981_mon_24_1

2 – Katolikon

Skoueren Roazhon :

[https://tablettes-](https://tablettes-rennaises.fr/app/photopro.sk/rennes/doclist?fpsearch=catholicon&fuse_thesaurus=true#sessionhistory-pmDRXJL1)

[rennaises.fr/app/photopro.sk/rennes/doclist?fpsearch=catholicon&fuse_thesaurus=true#sessionhistory-pmDRXJL1](https://tablettes-rennaises.fr/app/photopro.sk/rennes/doclist?fpsearch=catholicon&fuse_thesaurus=true#sessionhistory-pmDRXJL1)

Unan eus skouerennoù Pariz (BNF) :

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1510883p.r=catholicon?rk=42918;4>

Skouerennoù all + hini an dornskrid (1464) :

<https://www.catholicon.net/idem/pellgargadenn.htm>

Istor ar geriadur (Jean-Luc Deuffic & Pêr Trepos) :

<https://pecia.blog.tudchentil.org/2012/04/01/paris-bnf-lat-7656-l-exemplaire-manuscrit-du-catholicon-breton-du-chateau-d-anet/>

https://www.persee.fr/doc/abpo_0003-391x_1964_num_71_4_2236

Katolikon dornskrivet (1464) dalc'het er BNF :

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9067008f.r=latin%207656?rk=21459;2>
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9067008f.r=latin%207656?rk=21459;2>

Galleg ar C'hatolikon (Jean-Pierre Chauveau) :

https://www.persee.fr/doc/ecelt_0373-1928_1992_num_29_1_1997

Marcel Planiol, La très ancienne Coutume de Bretagne, Rennes, 1896 :

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k113550h>

Pierre Riché, Éducation et culture dans l'Occident barbare – VIe-VIIIe siècles, troisième édition, Seuil, 1962.